

Autonomie heeft soms een grens

Boudewijn Chabot, Bert Keizer & Jaap Schuurmans¹

Wij, ondertekenaars van de actie 'niet stiekem bij dementie', wrijven onze ogen uit. Volgens Miriam de Bont-ridder zijn wij met honderden artsen 'een heksenjacht' begonnen.² Sterker, wij hebben 'Catharina A. beschimpt' omdat wij, schrijft mevrouw de Bont-ridder, het 'moreel weerzinwekkend vonden om een weerloos mens te doden'.³ Die woorden staan niet in de referentie die zij bij dit citaat geeft. Daar lezen wij de tekst van de advertentie die 450 artsen hebben ondertekend die, integraal, luidt:

*'Een dodelijke injectie geven aan een patiënt met vergevorderde dementie op grond van een wilsverklaring? Aan iemand die niet kan bevestigen dat hij dood wil? Nee, dat gaan wij niet doen. Onze morele weerzin om het leven van een weerloos mens te beëindigen is te groot.'*⁴ Inderdaad, dat is *ónze* morele weerzin. In de advertentie staat niets over artsen die in die situatie wel euthanasie zouden verlenen. Wij hebben in woord en geschrift respect getoond voor de openheid waarmee mevrouw A. haar handelen bij deze casus naar buiten heeft gebracht. Bert Keizer heeft dat benadrukt op de dag van de uitspraak, in *Nieuwsuur* (11 september 2019) gezegd en vervolgens nogmaals geschreven in *Medisch Contact* en in dagblad *Trouw*.⁵

Anders dan bij mevrouw De Bontridder vinden wij bij Govert den

Hartogh begrip voor onze bezorgde stellingname inzake euthanasie bij ernstige dementie: *'Wat artsen dwars zit is dat van hen gevraagd wordt een taboe te doorbreken dat tot de centrale elementen van iedere moraal hoort, door ieder mens met enig moreel gevoel is geïnternaliseerd en hoogstwaarschijnlijk zelfs genetisch verankerd: "Gij zult niet doodslaan." Ik vind dat een begrijpelijk en te respecteren motief.'*⁶

Het is ons bekend dat Den Hartogh het vonnis van de Rechtbank Den Haag met instemming heeft ontvangen. Wij delen zijn instemming niet omdat het vonnis van de Haagse rechtbank in een maatschappelijk vacuüm is geschreven.⁷ Algemeen is bekend dat de zorg voor ernstig dementerenden afkalft en dat de angst van ouderen voor de sluipende 'ontgeesting' die daarmee gepaard gaat, toeneemt. Tezamen met andere factoren leidt dit tot grote pressie op artsen om euthanasie op grond van een schriftelijke wilsverklaring uit te voeren.⁸

De artsenorganisatie KNMG worstelt met deze materie. Een helder standpunt zoals eerder ingenomen – dat een demente persoon verbaal of non-verbaal moet instemmen voordat hij dood gemaakt wordt – is niet in zicht. Die medisch-ethische norm had de KNMG wel gesteld. Men kan tegenwerpen dat deze norm strikter is dan de euthanasiewet maar is dat een probleem? Een arts die een

dodelijke injectie toedient mag de lat hoger leggen dan de wet. De euthanasiewet is nooit een verplichting voor artsen om euthanasie uit te voeren. Het eigen geweten blijft het kompas dat, naast de wet, de doorslag geeft.

Onze hoop is dat de Hoge Raad bij de behandeling van de ingestelde cassatie in belang der wet, de toenevende uitholling van goede zorg voor dementie tevens beschouwt in samenhang met wat de afgelopen tien jaar is opgeschoven rond euthanasie. Niet alleen bij voltooid leven,⁹ maar ook bij chronisch psychiatrische patiënten¹⁰ en bij ernstige dementie.¹¹

Onze verontrusting geldt het gewicht van de schriftelijke wilsverklaring bij gevorderde dementie, dat door een amendement van D'66¹² als artikel 2 lid 2 in de wet kwam. In onze ogen is dit op het laatste moment toegevoegde wetsartikel allesbehalve zorgvuldig in de Kamer aan de orde geweest. Met name de vraag hoe een arts afwerende woorden en gedrag bij de uitvoering van euthanasie dient te interpreteren, is in het geheel niet besproken. Ook is er geen aandacht geweest voor de eisen waaraan een schriftelijke wilsverklaring moet voldoen, wil het verzoek ondubbelzinnig zijn. De toetsingscommissie euthanasie schiet bij de interpretatie van dit wetsartikel tekort door een eenzijdig juridische invalshoek bij gevorderde dementie die aan centra-

Auteurs

1. Boudewijn Chabot is ouderenspsychiater en onderzoeker van zelfgekozen humaan levenseinde, Bert Keizer is specialist ouderengeneeskunde, filosoof en schrijver, Jaap Schuurmans is huisarts en opleider.

Noten

2. M. de Bontridder, 'Wat gaat voor: mijn wilsbekwame ik of mijn demente ik? De wilsbekwame doodswens of de wilsonbekwame levenswens', *NJB* 2019/2267, afl. 37, p. 2798.
3. Idem, p. 2799.
4. www.nietstiekembijdementie.nl.
5. B. Keizer, *Medisch Contact* 4 september 2018, 4 april 2019 en 27 september 2019 en *Trouw* 13 september 2019.

6. G. den Hartogh, *Uitweg. Een waardig levenseinde in eigen hand*. Handboek, Nijgh en Van Ditmar, 14e herz. dr. 2019, p. 98.

7. Rb. Den Haag 11 september 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9506.

8. Verenso rapport [Specialisten Ouderen Vereniging] *Euthanasie bij gevorderde dementie*, oktober 2018; J. Schuurmans, R. Bouwmeester, L. Crombach et al, 'Euthanasia requests in dementia cases; what are experiences and needs of Dutch physicians? A qualitative interview study', *BMC Med Ethics*. 2019 oktober 4, 20(1):66. PubMed PMID: 31585541; M. de Boer et al, 'Pressure in dealing with requests for euthanasia or assisted suicide. Experience of General Practitioners', *Journal Medical Ethics* 2018-105120.

9. Concept initiatiefwet Waardig Levenseinde van D66-Kamerlid Pia Dijkstra, memorie van toelichting, gepubliceerd op 18 december 2016 (te vinden op <https://d66.nl/wet-voltooid-leven-pia-dijkstra/>) met reactie KNMG, 'Brief KNMG in reactie op D66 wetsvoorstel 'Voltooid Leven', 30 januari 2017 (te vinden op www.knmg.nl/advies-richtlijnen/dossiers/lieden-aan-het-leven-voltooid-leven.htm).

10. J. van Os, in: *De weg kwijt. De zorgelijke staat van de euthanasiewet*, Nijgh en Van Ditmar, 2017, p. 14-20.

11. B. Chabot, in: *De weg kwijt. De zorgelijke staat van de euthanasiewet*, Nijgh en Van Ditmar, 2017.

12. *Kamerstukken II 2000/01, 26691, 27*

le zorgvuldigheidseisen geen recht doet.¹³

Ethicus Berna van Baarsen is een klokkenluider. Sinds zij uit de Toetsingscommissie euthanasie (RTE) is gestapt, vraagt zij aandacht voor haar ervaringen in die commissie dat de oordelen van de RTE in complexe casus niet zorgvuldig tot stand komen. Zij wordt bij de onderbouwing van dit standpunt ernstig belemmerd door een geheimhoudingsplicht die de wet aan ex-leden van de RTE heeft opgelegd. De voorzitter van de Toetsingscommissie, Kohnstamm, wees haar persoonlijk op het risico dat zij loopt als zij informatie uit het besloten RTE-netwerk bekend zou maken die niet in de gepubliceerde oordelen staan. *Medisch Contact* besteedde hieraan in het redactioneel¹⁴ aandacht: hoe kan zij een klok luiden als ze niet aan het touw mag trekken omdat er een wetsartikel in de euthanasiewet is dat dit verbiedt? In de rechtspraak kan een zaak heropend worden en kan men leren van een dwaling maar bij de uitspraken van de RTE is

dit zelfcorrigerende vermogen er niet.

Den Hartogh verwoordt de kern van de patstelling tussen de RTE en veel artsen:

*'Hier ligt dus zeker een open rechtsvraag. Mag je een diep-demente patiënt, die niet meer consistent bevestigt een doodswens te hebben, 'stiekem', en indien nodig zelfs met enige fysieke dwang doodmaken? Hopelijk krijgt de rechter de gelegenheid ons met betrekking tot deze vraag verder te brengen.'*¹⁵ Dankzij de cassatie in het belang der wet komt deze open rechtsvraag in de schijnwerpers.

Omdat de politiek verlamd is door polarisatie, kan de Hoge Raad, net als in de zaak *Schoonheim* (1984),¹⁶ richting geven. Nu de Toetsingscommissie euthanasie casus 2016-85¹⁷ als ónzorgvuldig heeft beoordeeld, is de urgentie groot. Deze zaak heeft twee jaar uitstel geleden door de tuchtprocedure van de Geneeskundige Inspectie. Dit uitstel mag echter niet in de weg staan aan een afweging en bindend oordeel

van de hoogste rechter die een correctie kan aanbrengen op uitspraken van de Toetsingscommissie euthanasie die bij ernstige dementie onder tussen een problematische richting op zijn gegaan. Bert Keizer schreef: *'Onder al ons euthanatisch handelen bevindt zich de rotsachtige bodem van de wet, daarom durven we het. Ik acht de Toetsingscommissie een te bescheiden instantie om hierover een bindende uitspraak te doen. Dat kan in ons land alleen de Hoge Raad. Het gaat om een begaanbare route, die al eerder is bewandeld: Schoonheim – Chabot – Brongersma, allemaal uitspraken van de Hoge Raad die de euthanasiepraktijk verstevigden.'*¹⁸

Wij hopen dat het Openbaar Ministerie naast bovenstaande argumenten ook de maatschappelijke gevolgen van euthanasie bij ernstige dementie onder ogen zal zien. Ook al is een weerloos en ernstig dement mens compleet in de war, hij blijft een *persoon* die recht heeft op zorg en bescherming door de wet.

Autonomie heeft soms, in deze bijzondere situatie, ook een grens. ●

13. B. van Baarsen, 'Oordelen toetsingscommissies euthanasie soms onvolledig', *Medisch Contact* 2019, afl. 39, 26 september 2019.

14. 'Redactioneel', *Medisch Contact* 2019, afl. 39, 26 september 2019.

15. G. den Hartogh, 'Euthanasie op grond van een schriftelijke wilsverklaring', *NJB* 2017/1702, afl. 31, p. 2232.

16. HR 27 november 1984, *NJ* 1985/108.

17. Toetsingscommissie euthanasie oordeel 2016-85, www.toetsingscommissieeuthanasie.nl.

18. B. Keizer, in: *Uitweg. Een waardig levenseinde in eigen hand. Handboek*. Nijgh en Van Ditmar, 14e herz. dr. 2019, p. 95.

2625

Naschrift op de reactie van Chabot c.s.

Miriam de Bontridder¹

Behalve ingegeven door de begrijpelijke huiver om een patiënt de mogelijkheid van verzet te ontnemen, was de actie 'Niet stiekem bij Dementie' met name gericht tegen de schriftelijke wilsverklaring. Want wat de ondertekenaars van de in de landelijke bladen in het voorjaar 2018 verschenen advertentie niet gaan doen is 'een dodelijke injectie geven aan een patiënt met vergevorderde dementie op grond van een wilsverklaring'.

Eerder al had Govert den Hartogh in een opinieartikel in *de Volkskrant* d.d. 24 januari 2017 gereageerd op een voorafgaande soortgelijke hartenkreet van Chabot c.s in diezelfde *Volkskrant* d.d. 21 januari 2017 die als oproep droeg: 'Dood nooit weerloze die het niet beseft'. De reactie van Den Hartogh raakt de kern: 'Het is de voornaamste zorg van Chabot en de zijnen dat weerloze mensen beschermd worden. Weerloos ben je als er dingen met je

gebeuren die je veraschuwt zonder dat je daar iets tegen kunt doen. Deze patiënt was inderdaad weerloos: wat hij wilde vermijden overkwam hem, en hij leed daar ernstig onder. Het was juist de arts die zijn wilsverklaring heeft gevolgd die hem uiteindelijk toch nog beschermd heeft.'

De kern van mijn artikel 'Wat gaat voor: mijn wilsbekwame ik of mijn demente ik?' is een betuiging van respect aan de schriftelijke wilsverklaring zoals deze in de euthana-

siewet juridisch gestalte gekregen heeft. De schriftelijke wilsverklaring maakt het mogelijk om situaties die men vreest en waarin men zelf geen zeggenschap meer heeft c.q. waarin men niet meer in staat is zich een wil te vormen, tot een ontknoping te brengen waaromtrent men tevoren als wilsbekwaam persoon verklaard heeft dat dát de door de betrokkene wenselijk geachte ontknoping betreft.

Inderaad bergt de schriftelijke wilsverklaring gevaren in zich maar daaraan kan het hoofd worden geboden door het leerstuk van de contra-indicaties respectievelijk het leerstuk van de gegronde redenen om het euthanasieverzoek niet in te willigen.²

Anders dan Chabot c.s. beweren stond de conceptregeling van de schriftelijke wilsverklaring al in het oorspronkelijke wetsvoorstel van 6 augustus 1999 en is de positie van diep-demente en comateuze patiënten in 1999, 2000 en 2001 voorwerp geweest van uitvoerig debat, zowel binnen als buiten het parlement.

De schriftelijke wilsverklaring moet worden geduid als een op het civiele recht geënt instrument, bedoeld om een existentiële en ethische problematiek op te lossen. De

existentiële problematiek houdt verband met de angst bij veel mensen om een afschaduw van hun voormalige zelf te worden. De ethische problematiek raakt de vraag of een ander een medemens voor wie leven lijden is geworden, door middel van euthanasie of hulp bij zelfdoding uit dat lijden mag verlossen.

Wellicht genetisch verankerd is inderdaad het morele verbod 'Gij zult niet doodslaan'. Wat zo indruist tegen deze ethische regel, mag geen wettelijk verankerde verplichting worden. En dat is in de euthanasiewet ook niet het geval. Zelfs als is voldaan aan alle zorgvuldigheidseisen die vervuld moeten zijn wil euthanasie of hulp bij zelfdoding niet strafbaar zijn, dan nog is een arts niet verplicht euthanasie te verlenen.

Wat de euthanasiewet wel doet, is een arts toestaan barmhartig te zijn en zijn wellicht genetisch verankerde morele afkeer om iemand te doden, opzij te zetten voor een ander leidend moreel beginsel: 'Laat een medemens niet lijden'. De schriftelijke wilsverklaring is het juridisch vehikel dat – onder strikte voorwaarden – het fiat geeft om een patiënt die lijdt uit zijn lijden te verlossen: diens in een schriftelijke wilsverkla-

ring neergelegd euthanasieverzoek legitimeert de arts om het verbod te doden ondergeschikt te maken aan het gebod om een medemens niet te laten lijden en op die laatste grond het euthanasieverzoek te honoreren van iemand aan wie door vergevorderde dementie alle gereedschappen om zelf richting aan zijn leven te geven, zijn komen te ontvallen. •

Auteur

1. Mr. M.J.J. de Bontridder is raadsheer plv. bij Gerechtshof Amsterdam en tevens adviseur Juridische Zaken bij Stichting De Einder.

Noten

2. Ook in België wordt van leer getrokken tegen de schriftelijke wilsverklaring. In een opinieartikel in *De Standaard* van 22 november 2019 met als titel 'Als je vergeten bent dat je wilt sterven' belicht An Haekens wat zij noemt 'het echte verhaal' achter dementie: 'Iedereen beleeft het proces op zijn manier: sommigen voelen zich verdrietig, anderen kwaad en opstandig. De enen zijn bang, de anderen aanvaarden de situatie en blijven rustig. Nog anderen blijven opgewekt en lijken zich niet bewust te zijn van hun ziekte.' Waar met name deze laatste gevallen erop wijzen dat de patiënt geëigende strategieën ontwikkeld heeft om met zijn/haar dementie om te gaan, komt in Nederland het leerstuk van de contra-indicaties c.q. het leerstuk van de gegronde redenen om het euthanasieverzoek niet in te willigen goed van pas: De scherpe kanten van de schriftelijke wilsverklaring worden er vanaf gehaald.